

Анастасія Боженко,

аспірантка кафедри історії України ХНУ імені В.Н.Каразіна
e-mail: abozhenko1212@gmail.com

КУПЕЦТВО VS ДВОРЯНСТВО: ЕЛІТА М. ХАРКОВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті зроблено спробу простежити дію закону циркуляції еліт Парето на прикладі міської еліти Харкова у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. З цією метою ми дослідили участь дворянства та купецтва в управлінні містом. На відміну від попереднього періоду влада купецької верхівки перестала бути монопольною, виникли угруповання дворян та інтелігенції, що створило їхнє протистояння, а це у свою чергу сприяло здійсненню взаємоконтролю. В галузі економічного капіталу купецтво посідало безперечну першість, стаючи одночасно основою для формування класу підприємців. Показовим є і зміна шлюбних стратегій купців: якщо в дореформений період для них важливим було отримати титул та відповідний статус у суспільстві за допомогою родичання з дворянами, то в другій половині ХІХ ст. на перший план виходить саме економічне становище майбутнього члена родини. В той самий час дворянство поповнювало ряди інтелігенції, посідаючи чільне місце у культурній галузі, тоді як купецтво, не зумівши повною мірою оволодіти цим капіталом, залишалось непривілейованим прошарком у соціальній свідомості.

Ключові слова: закон циркуляції еліт, купецтво, дворянство, міське суспільство.

¹ Парето, В. (n.d.). Социалистические системы Retrieved 17.02.2016 from: <http://www.twirpx.com/file/530104/>

² Delican, M. (n.d.). Elite theories of Pareto, Mosca and Michels. Retrieved 19.12.2016 from <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iusskd/article/viewFile/1023013423/1023012646>

³ Ледаев, В. (2010). Изучение власти в городских сообществах: основные этапы и модели исследования. Неприкосновенный запас, 2(70). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/le2.html>. – Доступ: 19.12.16

Символічний та економічний капітал: історіографічний аспект

Однією з ключових теорій, на яких буде базуватися наша стаття, є так звана теорія еліт. Її засновниками вважаються тріада відомих соціологів – Вільфредо Парето, Гаetano Моска та Роберт Міхельс. Наразі існує кілька визначень еліти. Так, за Вільфредо Парето, еліта – це група людей, що досягла видатних результатів завдяки своїм якостям та яка концентрує в своїх руках максимум ресурсів і керує суспільством. Також важлива ремарка Парето полягає в тому, що різні угруповання еліт різняться ще за своїм моральним обличчям: він поділяє їх на «левів» (відданість державі, консервативність, дотримання власного «кодексу честі») та «лисів» (хитрість, спритність, безпринциповість)¹. Інші дефініції, відрізняючись деталями, в принципі сходяться на одному: еліта – це соціальний прошарок, що має владу в своїх руках². В той же час слід відмітити вивчення міської влади та еліти як окремих напрямків соціологічних досліджень³. Розглядаючи міську еліту як окремих феномен, з одного боку маємо перевагу в тому, що мі-

- ⁴ Бурдье, П. (2007). Социология социального пространства. Москва: Институт экспериментальной социологии, СПб: Алетейя, 288 с.
- ⁵ Див. статтю: Клоков, В. (2015). Проблема соотношения понятий «класс» и «сословие» в зеркале отечественной марксистской историографии. Казанский педагогический журнал, (15), 448 – 450.
- ⁶ Сметанин, С. И. (1978). Разложение сословий и формирование классовой структуры городского населения России (1800-1861). Исторические записки (102), 153.
- ⁷ Иванов, Л. М. (1971). О сословно-классовой структуре городов капиталистической России. Проблемы социально-экономической истории России. – Москва: Наука, 312-340.
- ⁸ Иванова, Н. А. и Желтова, В. П. (2009). Сословное общество Российской империи (XVIII – начало XX века). Москва, 741.
- ⁹ Чорний, Д. М. (2003). Станова структура населення губернських міст України (1897-1914 рр.). Вісник ХНУ ім.В.Н.Каразіна (603, Історія України, вип. 6), 47-54.
- ¹⁰ Солошенко, О. М. (1996). До питання про станову структуру населення Харківської губернії в другій половині XIX ст. Історія: тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. Харків, 237-241.
- ¹¹ Донік, О. М. (2008). Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) Київ: Інститут історії України НАН України, 20.

ста – відносно невеликий замкнений соціальний простір, який легше вивчати, ніж державну владу в цілому, з іншого ж – функціонування влади в кожному окремо взятому місті може суттєво відрізнитися від іншого і не відбивати макроситуацію в цілому.

За нашою гіпотезою, у другій половині XIX ст. в містах Російської імперії, зокрема у Харкові, відбувається суттєва трансформація місцевої еліти. Дворянство та купецтво стають двома силами, які певною мірою були антагоністичними, проте доповнювали функції один одного як еліти. У зв'язку з цим впливає поняття символічного/економічного/культурного капіталу, з яким ми стикаємось, вивчаючи теорію П'єра Бурд'є про стиль життя⁴. У своїй роботі «Sociologie de l'espace social» він пише про вплив та взаємообумовленості стилю життя цими трьома факторами, адже наявність того чи іншого виду капіталу визначає приналежність певного члена суспільства до конкретного стилю життя. Головною метою нашої статті є розгляд механізмів формування модерної еліти міста в контексті суспільних трансформацій другої половини XIX ст.

Постає питання про соціальну структуру російського суспільства та його освітлення в історіографії. Звичайно ж, у радянській період не залишалось широкого поля для дискусій. Згідно з основною парадигмою у другій половині XIX ст. класи починають витіснити стани⁵. Як приклад наведемо статтю С. Сметаніна, який писав про те, що станова система існувала вже як законодавча фікція⁶. Аналогічно Л. Иванов взагалі відмовлявся враховувати становий принцип вже для пореформеного періоду⁷.

Звичайно, сучасна історіографія відрізняється набагато більшим плюралізмом ідей. Не можна не згадати Б. Миронова, автора фундаментальної роботи «Социальная история Российской империи», в якій він пише, що становий устрій, хоч і почав розпадатися, проте зберігав достатньо чіткі риси і відіграв велику роль. Слідом за ним йдуть такі автори, як Н. Желтова та Н. Иванова в своїй спільній монографії «Сословное общество Российской империи (XVIII – начало XX века)»⁸.

Сучасні українські дослідники – Д. Чорний⁹, О. Солошенко¹⁰ також вважають за потрібне дотримуватися саме станового принципу поділу пореформеного суспільства. Окремим питанням може бути поставлений статус купецтва. Наприклад, О. Донік уважає, що купецтво власне не можна назвати справжнім станом, оскільки воно не було спадковим¹¹. З цим можна погодитися, враховуючи ту обставину, що купецький стан не тільки не передавався, а залежав від спроможності регулярної сплати так званого гільдійського податку. Водночас, досліджуючи купецьку культуру, ми бачимо певну сформовану спільноту, яка мала тенденцію до все більшої замкненості, що не дозволяє віднести купецтво і до класу, які є більш відкритими. Тому питання про те, чим є купецтво, залишається відкритим.

Нарешті, досить великий пласт робіт, присвячений дискусії про устрій російського суспільства, простежується в західній історіографії. Можна згадати Грегорі Фріза, який висловлює думку, що стани не лише не розпалися, але й продовжили свій законо-

¹² Фриз, Г. Л. (2000). Словная парадигма и социальная история России. Американская русистика: веки историографии последних лет. Императорский период. Самара, 121-162.

¹³ Филд, Д. (1992). Словные представления в дореволюционной России. Реформы или революция. Россия в 1861 1917 гг. – СПб, 76.

¹⁴ Haimson, L.H. (1988). The Problem of Social Identities in Early Twentieth Century Russia. Slavic Review (47, 1), 2.

¹⁵ Донік, О. М. (2008). Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 139.

¹⁶ Там само, 139.

¹⁷ Там само, 142.

¹⁸ Складено автором за: Памятная книжка Харьковской губернии на 1866 год. / Сост. Я. Голяховский. – Харьков: Тип. Харьк. Университета, 1866. – С.127; Державний архів Харківської області. – Ф. 52. – Оп. 4. – Спр. 100. – Арк. 11; Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. Харьковская губерния. / Под ред. Н.А.Тройницкого. – Издание центрального статистического комитета министерства внутренних дел, 1905. – С. XII.

мірний розвиток аж до початку ХХ ст¹². Йому протистоїть Джон Філд, який пише, що все-таки станове суспільство повільно трансформувалося до класового¹³. Леопольд Геймсон взагалі пропонує відмовитися від термінів «клас» або «стан», стверджуючи, що російське суспільство було надто сегментоване, пропонуючи замість цього «кластер», «сегмент» тощо¹⁴.

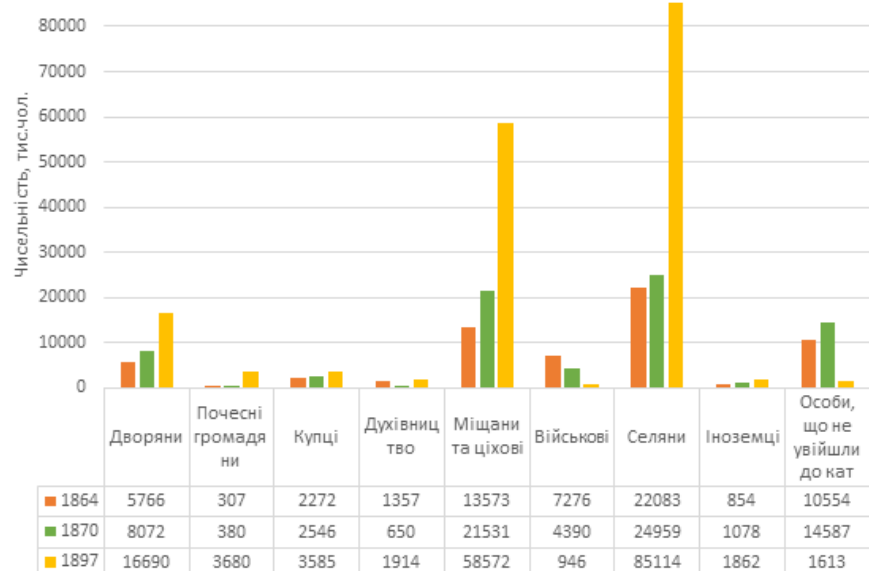
Отже, щодо цієї проблеми ще не вироблено чіткого консенсусу, і для нас залишається широке поле для дослідження.

Політичні амбіції та економічна влада харківської еліти

Описуючи домодерний період, варто зазначити, що дворянство не належало до міських станів, а отже, не могло займати жодних посад у міській управі, і тому, фактично, не могло перетинатися з купецтвом у царині містоврядування. Дореформене законодавство передбачало пропорційну наявність всіх міських станів, до яких відносилось купецтво і так званій третій стан – міщани/цехові. Проте, до кінця періоду в Харкові купці посідали абсолютну більшість у владних інституціях міста. За даними О. Доніка¹⁵, у виборах 1864 р. брали участь 11 цехових, 5 міщан і 80 (83,3%) купців (пор. з графіком 1). Як бачимо, за відсотковим співвідношенням до населення купці становили абсолютну меншість серед міських станів – усього 3,2%. Таким чином, міські збори часто, по суті перетворювалися на купецькі. Втім, купці нерідко сприймали участь в управлінні містом як обтяжливу повинність¹⁶.

Реформа 1870 року поставила під загрозу монополію купців на владу. О. Донік відмічає, що в перше десятиріччя пореформеного міста в складі гласних думи привілейованих прошарків у Харкові було 40%, тоді як купців – 54%, однак, надалі це співвідношення змінюється не на користь дворянства – 14% та 74% відповідно (для порівняння в Києві – 74% дворянства та 25% купців)¹⁷. Серед міських голів Харкова, які перебували при владі у період з 1859 по 1917 р. з чотирнадцяти шість осіб були представниками купецтва першої та другої гільдій, 1 – почесним громадянином, інші 7 – дворянами. Тобто бачимо, що представництво за економічним та

Графік 1. Соціальна структура м.Харкова: динаміка змін¹⁸

символічним капіталом (титул) було приблизно однаковим. Проте, після виборів 1880 р. жодному представнику з купецтва не вдалося посісти посаду міського голови.

Склад міської думи після 1870 року був переважно змішаним, і в літературі зустрічаються згадки про боротьбу двох партій, так званих, «купецької» та «дворянської» або «інтелігентської». До того ж ближче до початку ХХ ст. ці партії почали позначати не так станові розбіжності, скільки політичні: консервативна купецька лінія (І. Велитченко, К. Уткін, П. Рижов) та ліберальна інтелігентська (Д. Багалій, Н. Сумцов, А. Погорілко)¹⁹.

Досить характерним є висловлювання професора Єгора Гордієнка, котрий спочатку був міським головою, потім – гласним думи на 1885 р.: «Я ничего не имею сказать против коммерческого элемента: в составе Думы несомненно должны быть представители торговли и капитала, но думаю, что одни они не могут руководить общественными делами и городской жизнью»²⁰. На його думку, повне переважання купецького елемента перетворювало Харківську міську думу на орган корпоративного врядування, а не міського управління.

До речі, досить неоднозначним було ставлення і до дворянсько-інтелігентського представництва в думі. «О том необычайном рвенъе, какое в Думе городской «интеллигенты» проявили, когда своею болтовней они лишь год всего служили, и результатом службы той явился дефицит большой в неутвержденной думской смете...» – писав Василь Іванов, більш відомий під псевдонімом «Шпілька»²¹ в сатиричній поемі. Не завжди і самі сучасники відзначали цілком позитивну діяльність так званої інтелігентської думи, зазначаючи, що представники купецтва більшою мірою сприяли вирішенню практичних проблем, пов'язаних з благоустроєм міста.

Таким чином, аналізуючи владні амбіції, бачимо, що не зважаючи на те, що купецтво залишалося достатньо впливовим прошарком у владних органах Харкова, його влада перестала бути монопольною. З одного боку, можна вважати це позитивним зрушенням у сфері управління містом, оскільки ми бачимо наявність певного контролю з боку дворянства та інтелігенції, з іншого – дворянсько-інтелігентські думи були малопродуктивними за оцінками сучасників.

З метою дослідження участі купецтва та дворянства в організації харківського підприємництва ми проаналізували «Список фабрик и заводов Российской империи» за 1912 р.²² (дані за м. Харків). За даними цього джерела купці становили 38% власників фабрик, контролюючи при цьому близько 32% всіх доходів, тоді, як частка дворянства становила відповідно 4% власників та всього-навсього 1% капіталу. Варто зазначити, що у джерелі відсутні дані про дрібні підприємства, тому можлива статистична погрішність у підрахунках. Тож ми бачимо, що навіть наприкінці імперської доби дворянам так і не вдалося інтегруватися у новий економічний простір, переформатувати свій економічний стиль господарювання під вимоги нової доби. Натомість купецтво Харкова мало потужний вплив не лише в межах міста, але й на

¹⁹ Антонов, А.Л. и Маслийчук, В.Л. История Харьковского городского самоуправления. 1654. Харьков : Регион-информ, 124.

²⁰ Гордеенко, Е. (1884). Харьковское городское самоуправление, нужды его и недостатки, состояние общественного хозяйства и промыслов города Харькова Харьков : Типография Харьковского губернского правления, 21.

²¹ Шпилька (1893). Силуэты местной жизни. Южный край, 14 марта.

²² Варзар, В.Е. (ред.). (1912). Список фабрик и заводов Российской империи. СПб.

²³ Донік, О. М. (2008).
Купецтво України в
імперському просторі (XIX ст.)
Київ: Інститут історії України
НАН України, 108.

²⁴ Беліков, Ю. А. (2004).
Купецтво Харківської губернії
(друга половина XIX – початок
XX ст.: дис....канд.іст.наук.
Харків, 57.

²⁵ Левандовская, А. А.
и Левандовский А.А. (2002).
«Темное царство»:
купец-предприниматель
и его литературные образы.
Отечественная история (1),
147.

²⁶ Филд, Д. (1992).
Сословные представления в
дореволюционной России.
Реформы или революция.
Россия в 1861-1917 гг. –
СПб, 74.

фоні регіону. Зокрема, Харківська губернія посідала друге місце в Наддніпрянській Україні за кількістю великих торгових домів – всього в губернії на 1892 р. їх діяло 20, заснованих купцями, з них абсолютна більшість (88%) знаходилась у губернському центрі²³. Досить велику частку харківське купецтво займало у приватному фабрично-заводському виробництві – 49,7% всіх підприємств, особливо в цукровому виробництві – 15% загальноросійського виробництва, в гірничо-металургійній індустрії Донецько-Придніпровського району²⁴. Саме купецтво складало ядро банківської діяльності. Центром купецької діяльності Харкова в кінці XIX ст. був Торговий та Земельний банк О. Алчевського, однак після краху його фінансово-промислової групи купецтво Харківської губернії втратило свої позиції на загальноросійському економічному просторі.

У ході модернізації Харків, як промислове губернське місто, став головним рушієм економічного розвитку губернії, що, в свою чергу, відбилося і на значному підвищенні політичного та економічного статусу купецтва як верхівки саме міської соціальної драбини. Ми бачимо його повне переважаєння як в структурі політичної влади на рівні Харкова (проте не на державному рівні, де дворянство продовжувало тримати свої позиції), так і в економічному менеджменті міста. Дворянство, яке поступово осідало в містах, не встигло пристосуватися до нових умов, а отже і втратило свій статус політично-економічної еліти, принаймні у Харкові, який залишався переважно купецьким містом за складом еліти. На підтвердження цієї думки російська дослідниця О. Левандовська зазначає, що головною відмінністю купецтва від інших станів була відсутність історичного успадкування, станових традицій, що дозволило їм набагато швидше, аніж представникам дворянського стану, пристосуватися до нових, пореформених умов²⁵. Купецтво за своєю сутністю було більш відкритим соціальним прошарком, аніж дворянство, а тому легше сприймало інновації, що стало однією із причин того, що саме цей стан згуртував ядро підприємницького класу.

Повсякденна взаємодія купецтва та дворянства: протистояння чи союз?

Окрім наявності економічного та політичного капіталу для визначення еліти суттєву роль відіграє і суспільна думка та ідентичність. Що стосується другої половини XIX – початку XX ст., варто зазначити, що сприйняття російського суспільства у термінах становості ускладнюється та не зовсім відповідає дійсності. На це звертають увагу дослідники як у вітчизняній, так і у зарубіжній історіографії. Так, Джон Філд, американський славіст, пише, що в деяких випадках станові уявлення дійсно співпадали з класовими, а також уявленнями людей про себе та їхніми заняттями. Проте, дедалі частіше ми бачимо випадки неспівпадіння подібних понять, як у випадках з купцем, що переставав торгувати, натомість, дворянство переставало служити та жити у помістях, стаючи міським станом²⁶.

Купецтво у другій половині XIX ст. все більше і більше намагалося перейняти дворянський стиль життя, принаймні окремі

його елементи. Представники середнього прошарку підприємців намагалися підтвердити свій статок пишним вбранням будинків, щоб наблизитися до дворянського стилю життя, втім, не уникаючи іноді і надмірного захоплення важкою розкішшю. З'являється тенденція до обклеювання стін шпалерами, підлога мали бути з дошок, сходи – кам'яні, що вважалося ознакою заможності. Одним із симптомів цього можна вважати підвищений інтерес купців до вищої освіти. Так, харківський купець Карпов зазначав у своїх мемуарах: «Поэтому нередко можно встретить, что едва грамотный купец, сам живший простою жизнью, вел своих детей на дворянский лад и радовался, когда сын кончал университетский курс образования»²⁷.

²⁷ Карпов, В. П. (1933). Воспоминания. Москва: АКАДЕМІА, 136.

²⁸ Райнер, Л. (2009). Підприємці і місто в Україні: 1860–1914 рр. (Індустріалізація й соціальна комунікація на Півдні Російської імперії) Київ; Донецьк: Кальміус, 27.

²⁹ Харьковское Благородное собрание (1865). Правила Харьковского Благородного собрания. Харків, 2; Харьковский коммерческий клуб. (1864). Правила Харьковского коммерческого клуба. Харків, 3.

³⁰ Осовская, М. (1987). Рыцарь и буржуа. Исследования по истории морали. Москва: Прогресс, 458.

³¹ Цит. за: Шаповалов, В.А. (ред.) (2011). Трансформация провинциальной повседневности в условиях модернизационного развития России. Белгород: Везелиц, 73.

Копіюючи дворянський спосіб життя, купці починають відкривати свої клуби. У Харкові такий клуб був відкритий купцем Костюриним у 1858 році²⁸. Проте існувала суттєва відмінність між купецькими клубами та дворянськими зібраннями на користь перших: якщо дворянські зібрання були закритими, то купецькі клуби майже відразу набули позастанового характеру. Наприклад, порівняймо витяги з правил Харківського комерційного клубу та Харківських благородних зборів. Членами одного й іншого могли бути представники купецького та дворянського стану, то перший в якості гостей дозволялося відвідувати всім мешканцям Харкова та прибульцям, тоді як другий був відкритий лише для гостей привілейованих станів та інтелігенції²⁹.

Описуючи таку культурну ситуацію, можна згадати механізми обміну культурних цінностей, які наводить Марія Осовська, дослідниця західноєвропейської моралі. Вона стверджує, що існує три моделі культурного обміну: 1) стан, що перемиг, наслідує моделі поведінки переможеного; 2) переможений асимілюється у культурному просторі переможця; 3) злиття культурних зразків переможеного та переможця³⁰. Дослідниця наголошує на переважанні останньої моделі у Західній Європі, проте, на матеріалах Російської імперії ми спостерігаємо переважання першого варіанту. Безперечно, зворотній зв'язок був, але досить незначний.

Однак, попри намагання стати частиною аристократичного, привілейованого прошарку російського суспільства, купці так і не змогли позбутися зверхнього ставлення до них дворянства та інтелігенції, яке власне і формувало суспільну думку. Так, тогочасний публіцист С. Терпигора характеризував ставлення до купців таким чином: «На купца смотрели не то, что с презрением, а так, как-то чудно. Где, дескать тебе до нас. Такой же мужик, как и все, только вот синий сюртук носишь да и пообтесался немного между господами, а посадить обедать с собою вместе все-таки нельзя – в салфетку сморкаться будешь»³¹. Також серед негативних рис купецтва, окрім відсутності елементарного розуміння правил етикету серед нижчого та середнього прошарку, сучасники відзначали також жадібність, бажання нажитися будь-яким шляхом. Більше того, купецтво звинувачували в умінні зробити з себе вигляд жертви та заробити капітал на людському нещасті. Як приклад, можна навести замітку з преси воєнного часу (1915 р.): «Дела плохие...Мы страдаем. Сокращение оборотов...Эти жалобы можно

³² Неутолимые аппетиты (1915). Утро, 09 июля.

³³ Багалей, Д. И. (2004). История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905): историческая монография. Харьков, 289.

³⁴ Ушаков, А. (1862). Из купеческого быта. Москва, 226.

³⁵ Щукин, В.Г. (2011). Апология Молотова. Мещанство и интеллигенция в историко-культурной перспективе. Вопросы философии (5), 64.

слышать всегда... От купечества. Мирное ли время и оживленно протекает торговля, момент ли народного бедствия – купечество плачется. И стремится заработать. Как и на чем – это неважно»³².

Купці в очах інтелігенції залишалися обивателями, нездатними, за словами харківського міського голови Єгора Гордієнка, піднятися вище своїх класових інтересів, «класс малокультурный и косный, не способный идти впереди других, быть руководителем в деле внешней и внутренней культуры города»³³. Така думка, безумовно, не є єдиною, і, на жаль, недооцінює вплив купецтва на тогочасне життя.

Цікавою тенденцією пореформеного часу стала і зміна ставлення купецтва до шлюбу з дворянами. Якщо у першій половині XIX ст. такий шлюб був єдиним шляхом до еліти, до статусу, то в другій половині пріоритетним у виборі нареченого/нареченої для дитини стала наявність економічного, а не символічного капіталу, що зайвий раз підтверджує втрату дворянством статусу еліти. Так, О. Ушаков у своєму нарисі «Из купеческого быта» підмічає цю особливість купецької шлюбної поведінки: «Что это за странное дело, в вашем (купеческом) сословии так много несчастных браков? – Да, ведь, где их нет, батюшка, где их нет, и в вашем-то (дворянском) тоже их не мало. – Ну, у нас. можно думать, поменьше... – Это правда... У нас в этом отношении много безобразия... Испорченность нравственности, надо думать... – А я так думаю, больше жадность этому виною»³⁴.

На завершення можна навести думку російського філософа Володимира Кантора про те, що етичний кодекс інтелігента був створений, на відміну від західного, на основі дворянських, а не буржуазних цінностей³⁵. Можемо припустити, що саме через це навіть у другій половині XIX ст. культурний статус купця залишався досить низьким, навіть попри швидке сприйняття купцями модернізаційних змін та підвищення освітнього рівня, тоді як «оскудевшее» дворянство зберігало престиж.

Висновки

Говорячи про соціальну модернізацію другої половині XIX – початку XX ст., слід зазначити, що одним із її наслідків стала суттєва трансформація міської еліти. У сфері міської влади купецтво втратило свою монополію внаслідок реформи 1870 р., розділивши право на владу з дворянами, що сприяло їхньому протистоянню у Міській думі Харкова. Купецтво, користуючись «оскудением» дворянства, стало одним з найвпливовіших станів з економічної точки зору, сформувавши основу підприємницького стану. Ми бачимо, що охоплюючи невеликий відсоток населення Харкова, воно контролювало близько половини всіх міських підприємств та більшу частину банківського капіталу, тоді як частка дворянства у новому класі підприємців була незначною. Проте не дивлячись на економічне домінування і фактично привілейований статус купецтво залишалось непривілейованим станом, якому відмовлялося право на представництво в елітній культурі. Дворянство, попри «оскудение», продовжувало вважатися певним еталоном для сприйняття культурних цінностей. Образ купця, як малограмотного, зажерливого, жадібного, деструктивного елемента суспільства,

все ще жив у публіцистичній літературі та гумористичній пресі. Проте, спостерігалось намагання купецтва увійти до культурного простору дворянського стану, наслідуючи норми його повсякденної культури.

Таким чином, зі зростанням значення Харкова, як великого економічного центру регіону в соціальному житті Російської імперії, зростало значення і харківського купецтва як суто міського стану, на відміну від дворянства, яке так остаточно і не підкорило місто. Звичайно, можна говорити про незавершеність даного процесу, оскільки купецтву не вдалося захопити сферу політичної влади у державному управлінні та культурну сферу.

REFERENCES

- Pareto, V. (n.d.). *Sotsialisticheskie sistemy*. Retrieved 16.01.2016 from <http://www.twirpx.com/file/530104/>.
- Delican, M. (n.d.). *Elite theories of Pareto, Mosca and Michels*. Retrieved 16.01.2016 from <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iusskd/article/view-File/1023013423/1023012646>.
- Ledjaev, V. (2010). *Izuchenie vlasti v gorodskih soobshhestvah: osnovnye jetapy i modeli issledovanija*. *Neprikosnovennyj zapas*, 2(70). Retrieved from: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/le2.html>.
- Burd'e, P. (2007). *Sotsiologiya sotsial'nogo prostranstva*. Moscow.
- Klokov, V. (2015). *Problema sootnoshenija ponjatij «klass» i «soslovie» v zerkale otechestvennoj marksistskoj istoriografii*. *Kazanskij pedagogicheskij zhurnal*, (15), 448 – 450.
- Smetanin, S. I. (1978). *Razlozhenie soslovii i formirovanie klassovoi struktury gorodskogo naseleniya Rossii (1800-1861)*. *Istoricheskie zapiski*, (102), 153-182.
- Ivanov, L. M. (1971). *O soslovno-klassovoi strukture gorodov kapitalisticheskoi Rossii*. *Problemy sotsial'no-ekonomicheskoi istorii Rossii*, 312-340.
- Ivanova, N. A. & Zheltova, V. P. (2009). *Soslovnoe obshchestvo Rosijskoj imperii (XVIII – nachalo XX veka)*. Moscow, 741.
- Chornyj, D. M. (2003). *Stanova struktura naselennia hubernskykh mist Ukrainy (1897-1914 rr.)*. *Visnyk KhNU im.V.N.Karazina* (603, Istoriiia Ukrainy, vyp. 6), 47-54.
- Soloshenko, O. M. (1996). *Do pytannia pro stanovu strukturu naselennia Kharkivskoi hubernii v druhii polovyni XIX st.* *Istoriiia: tezy ta povidomlennia III Mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv*. Kharkiv, 237-241.
- Friz, G. L. (2000). *Soslovnaya paradigma i sotsial'naya istoriya Rossii*. *Amerikanskaya rusistika: vekhi istoriografii poslednikh let. Imperatorskii period*, 121-162.
- Fild, D. (1992). *Soslovnye predstavleniya v dorevoljucionnoi Rossii Reformy ili revolyutsiya. Rossiya v 1861 1917 gg.*, 66-77.
- Haimson, L.H. (1988). *The Problem of Social Identities in Early Twentieth Century Russia*. *Slavic Review*. (47, 1), 1-20.
- Donik, O.M. (2008). *Kupetstvo Ukrainy v imperskomu prostori (XIX st.)*. Kyiv.
- Antonov, A. L., Masliichuk, V. L., & Paramonov, A. F. (2004). *Istoriya Khar'kovskogo gorodskogo samoupravleniya. 1654-1917*. Kharkiv.
- Gordeenko, E. (1884). *Khar'kovskoe gorodskoe samoupravlenie, nuzhdy ego i nedostatki, sostoyanie obshchestvennogo khozyaistva i promyslov goroda Khar'kova*. Kharkiv.
- Shpil'ka. (1893). *Siluety mestnoi zhizni*. Yuzhnyi Krai.
- Varzar, V.E. (Ed.). (1912). *Spisok fabrik i zavodov Rossijskoj imperii*. St.

Petersburg.

Bielikov, Iu. (2004). *Kupetstvo Kharkivskoi hubernii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.* Kharkiv.

Karpov, V. P. (1933). *Vospominaniya* Moskow.

Levandovskaya, A. A., & Levandovskii, A. A. (2002). *Temnoe tsarstvo: Kupets-predprinimatel' i ego literaturnye obrazy.* *Otechestvennaya Istoriya*, (1), 146-157.

Rainer, L. (2009). *Pidpriemtsi i misto v Ukraini: 1860–1914 rr.* Kyiv.

Har'kovskoe Blagorodnoe sobranie. (1865). *Pravila Har'kovskogo Blagorodnogo sobranija.* Kharkiv.

Har'kovskij kommercheskij klub. (1864). *Pravila Har'kovskogo kommercheskogo kluba.* Kharkiv.

Osovskaia, M. (1987). *Rycar' i burzhua: issledovania po istorii morali* Moskow.

Shapovalov, V. A. (Ed.). (2011). *Transformatsiya provintsial'noi povsednevnosti v usloviyakh modernizatsionnogo razvitiya Rossii.* Belgorod.

Neutolimye appetity. (1915, July 9). In *Utro.*

Bagalei, D. I., & Miller, D. P. (1912). *Istoriya goroda Khar'kova za 250 let ego sushchestvovaniya.* (Vol. 2). Kharkiv

Ushakov, A. (1862). *Iz kupecheskogo byta.* Moskow.

Shchukin, V.G (2011). *Apologiya Molotova. Meshchanstvo i intelligentsiya v istoriko-kul'turnoi perspektive.* *Voprosy filosofii*, (5)

Анастасия Боженко

КУПЕЧЕСТВО VS ДВОРЯНСТВО: ЭЛИТА ХАРЬКОВА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX В.

В статье предпринята попытка проследить действие закона циркуляции элит Парето на примере городской элиты Харькова во второй половине XIX-начале XX в. С этой целью мы исследовали участие дворян и купцов в управлении городом. В отличие от предыдущего периода власть купеческой верхушки перестала быть монопольной, появляется группировка дворян и интеллигенции, что привело к их противостоянию, и в свою очередь, способствовало производству взаимоконтроля. В отрасли экономического капитала купечество, безусловно занимало первое место, будучи основой для формирования класса предпринимательства. Показательным является и брачная стратегия купечества: если в дореформенный период для них важным было получить титул и соответствующий статус в обществе при помощи породнения с дворянами, то во второй половине XIX в. на первый план выходит именно экономическое положение будущего члена семьи. В то же время дворянство пополняло ряды интеллигенции, занимая ведущее место в культурной сфере, тогда как купечество не успело в полной мере овладеть этим капиталом, оставаясь в социальном сознании непривилегированным словом.

Ключевые слова: закон циркуляции элит, купечество, дворянство, городское общество.

Anastasiya Bozhenko

MERCHANTRY VS NOBILITY: KHARKIV ELITE IN THE SECOND HALF OF XIX – THE EARLY XX CENTURY.

The article attempts to trace the action of Pareto principle on example of Kharkiv city elite in the second half of XIX – the early XX century. We had

researched the participation of nobles and merchants in city government. Unlike the previous period authority of merchants lost its monopoly, because the group of nobles and intelligence was formed, which created some contradiction and mutual control. In the area of economical capital merchantry was on the first place, becoming the base to the young entrepreneurial class. Specific feature of this period became the change of marriage strategy of merchants. If in previous period they tried to have relatives among nobles to receive the title and social status, then after reforms they chose the future members of family according to their financial position. At the same moment, nobles replenished the rows of intellectuals and were the first in the sphere of cultural capital while merchantry did not take this capital in its hands, continuing to be unprivileged estate in social imagining.

Key words: *Pareto principle, Merchantry, nobility, city community.*